

Деменко О. Ф., кандидат політичних наук, доцент, виконуючий обов'язки заступника начальника кафедри стратегії національної безпеки та оборони НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)

ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті обґрунтовуються пріоритети зовнішньої політики України на сучасному етапі з урахуванням впливу геополітичних факторів, окреслюються альтернативи політики нашої країни щодо міжнародного оточення і структур колективної безпеки, аналізуються підходи до формування нової Стратегії національної безпеки України.

Ключові слова: міжнародні відносини, зовнішня політика України, геополітичні орієнтири, стратегія національної безпеки, національні інтереси.

В статье обосновываются приоритеты внешней политики Украины на современном этапе с учетом влияния геополитических факторов, очерчиваются альтернативы политики нашей страны относительно международного окружения и структур коллективной безопасности, анализируются подходы к формированию новой Стратегии национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: международные отношения, внешняя политика Украины, геополитические ориентиры, стратегия национальной безопасности, национальные интересы.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення національної безпеки є одним із ключових чинників, що зумовлюють вибір зовнішньополітичних пріоритетів держави або об'єднання держав. Такий підхід був затребуваний не лише в часи біполярної епохи; у постбіполярну добу взаємозв'язок і взаємозалежність зовнішньої політики і безпеки залишається не менш актуальним. Недаремно Європейський Союз, членства в якому прагне Україна, об'єднав в один блок Спільну зовнішню політику та політику безпеки, таким чином підтверджуючи, що забезпечення безпеки є однією з найважливіших функцій зовнішньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про те, якою має бути зовнішня політика України, щоб вона могла ефективно забезпечувати її національну безпеку, залишається відкритим практично протягом усього періоду існування незалежності держави. У зв'язку з цим зовнішня політика нашої держави постійно переживала різкі коливання – від гучних заяв про вступ України до НАТО та ЄС як потенційних гарантів її національної безпеки до декларацій про тісну співпрацю з Росією, що забезпечувало б, у першу чергу, економічні інтереси України.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Аналіз наукової літератури та інформаційних джерел з проблем державної політики забезпечення національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері дозволяє констатувати, що в Україні деякі аспекти означених проблем висвітлено в

низці монографій, докторських і кандидатських дисертаціях, збірниках наукових праць, інших періодичних виданнях. Але існує проблема, яку у загальному вигляді можна поставити так: відчувається необхідність у аналізі умов і чинників, які впливають на зовнішню політику України у контексті забезпечення її національної безпеки. На жаль, фундаментальних праць у цій галузі недостатньо. Тим гостріше відчувається необхідність вивчення проблематики спеціалістами, яким доводиться неодноразово стикатися з цим явищем у своїй професійній діяльності.

Цілі статті. Ціль статті полягає в тому, щоб на основі аналізу наукової літератури та інформаційних джерел з проблем державної політики забезпечення національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері обґрунтувати пріоритети зовнішньої політики України на сучасному етапі з урахуванням впливу геополітичних факторів і тим самим надати практичну допомогу фахівцям у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики, міжнародного співробітництва. політологам, соціологам, керівникам і підлеглим у їх повсякденній професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Геополітичні орієнтири необхідні українському суспільству як методолого-теоретичний фон вирішення проблеми визначення державою стратегічної перспективи розвитку суспільства.

Виходячи з найзагальніших геополітичних міркувань, можна окреслити

досить широкий спектр альтернатив політики України щодо міжнародного оточення і структур колективної безпеки. Це:

опора на власні сили;

приєднання до одного з існуючих блоків чи альянсів;

створення регіональних структур безпеки в рамках більш широкої архітектури європейської або євразійської безпеки;

нейтралітет або позаблоковість:

а) підтримка існуючого статусу самопроголошеної позаблоковості;

б) постійний нейтралітет, гарантований великими державами або Радою Безпеки ООН;

в) “активний” нейтралітет, “особливі” відносини з НАТО, орієнтація на європейську інтеграцію.

Наведені варіанти політики національної безпеки не є альтернативними в прямому розумінні цього слова. Деякі з них можуть здійснюватися у різних комбінаціях або переходити один в інший.

Тому вихідним моментом українського бачення ситуації має бути така геополітична позиція, згідно з якою Україна як держава може зреалізуватися лише перебуваючи по обидва боки “цивілізаційної межі”. Наша країна має спрямувати зусилля на подолання непроникності цієї межі. Це може означати три перспективи:

нескінчене коливання з одного боку в другий, постійне перетинання “межі”, а це неодмінно збуджуватиме сили протилежного спрямування, що тягнутимуть у різні боки;

рух “униз”, до прірви в небуття, куди, власне, і має посунутись та держава, яка не виявляє достатньої волі й бажання до активних і конструктивних дій, але тоді вона не може претендувати на те, щоб бути суб’єктом геополітики;

рух “угору”, де країна перебуватиме начебто над зіткненням, але водночас бачитиме і знаходитиме ті рішення, що задовольняють обидві сторони, тобто завдяки власній “волі до життя” формуватиме ситуацію синтезу двох нібито непримиренних сторін.

Тут варто нагадати, що нейтралітет в одному з його численних варіантів (евентуальний, постійний, озброєний, конструктивний, активний, позитивний тощо) та позаблоковість обумовлюють одну з фундаментальних зовнішньополітичних орієнтацій багатьох країн сучасного світу і

служать основою їх зовнішньополітичних стратегій або стратегій національної безпеки. Зі свого боку зовнішньополітичні орієнтації безпосередньо впливають на структурно-функціональні характеристики міжнародних систем.

Під нейтралітетом у міжнародному праві традиційно розуміють зовнішньополітичний курс країни, який характеризується неучастю цієї країни у війні між іншими державами, відмовою від військової допомоги сторонам, що перебувають у стані конфлікту, а також невходженням у військові блоки у мирний час.

На відміну від держав, що проголосили себе нейтральними під час війни, постійно нейтральні країни зобов’язуються проводити відповідну політику постійно (як у воєнний, так і у мирний час) не входить у військові союзи і блоки, не надавати свою територію для розташування іноземних військ та військових баз. Позаблоковість, і позаблокова політика теж може розглядатися як «слабка» форма нейтралітету, яку ще інколи називають позитивним нейтралітетом.

Статус постійного нейтралітету був свого часу наданий Швейцарії, Бельгії, Австрії і Лаосу. Типовими позаблоковими європейськими країнами є Швеція, Фінляндія і Ірландія.

Існує принципова різниця між постійно нейтральною і позаблоковою країною, яка полягає в тому, що перша отримує свій статус, як правило, за гарантіями інших країн, або, щонайменше, обумовлює його відповідними міжнародно-правовими договорами, в той час як друга самостійно визначає свій позаблоковий статус і не має ніяких гарантій чи міжнародних підтверджень, що її статус буде поважатися іншими країнами.

Україна, таким чином, не може вважатися постійно нейтральною країною, незважаючи на наміри, проголошені в Декларації про державний суверенітет, а тільки позаблоковою країною, відповідно до положень Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [1].

З іншого боку, статус позаблокової держави має і свої переваги, насамперед через те, що він завжди може бути (знову ж таки в односторонньому порядку) переглянута.

Така ситуація може трапитися, коли позаблокова країна відчула, що в конкретній міжнародній ситуації вона не може забезпечити свою національну безпеку власними силами і має приєднатися до одного з існуючих альянсів. За будь-яких обставин вибір позаблокового статусу як основи стратегії національної безпеки вимагає детального аналізу всіх позитивних і негативних сторін, плюсів і мінусів участі або неучасті у блоках і альянсах, а також чітких уявлень про можливості і умови зміни цього статусу в разі необхідності у перспективі.

На підставі приведеного аналізу логічно вимальовуються основні геополітичні та зовнішньополітичні пріоритети України на найближчу перспективу:

- виживання України як суверенної незалежної держави, зміцнення фундаментальних цінностей та інституцій, що забезпечують добробут, безпеку і соціокультурний прогрес;

- повернення України в європейський цивілізаційний простір, всебічна інтеграція до європейських і євроатлантичних політичних і соціальних структур, а також структур безпеки;

- посилення потенціалу стримування як власного, так і колективного за рахунок участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх договорів, отримання відповідних гарантій безпеки тощо;

- пріоритетна орієнтація на інтеграцію до ЄС. Поглиблення спеціального партнерства з НАТО, курс на приєднання в якості першого кроку до політичних структур цієї організації як наріжного каменя структури європейської безпеки;

- зміцнення стратегічного партнерства із США і зв'язків з країнами Західної Європи відповідно до національних інтересів і пріоритетів;

- встановлення рівноправних, взаємовигідних економічних, політичних і соціокультурних відносин з Росією;

- зміцнення і консолідація особливих відносин із стратегічно важливими сусідами, насамперед Польщею, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном, країнами Балтії, Вишеградської четвірки і Середньої Азії;

- сприяння формуванню “поясу стабільності” і регіональних структур

безпеки від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Середньої Азії;

- активна участь у створенні європейських і євразійських “транспортних коридорів” як по “Балто – Чорноморсько – Близькосхідній” вісі, так і по вісі “Західна Європа – Україна – Закавказзя – Середня Азія – Китай”. Використання цих коридорів для створення надійної багатоальтернативної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини;

- курс на альтернативне лідерство на терені колишнього СРСР. Активна кооперація з тими країнами, які вбачають в Україні надійного рівноправного партнера, вільного від великодержавних і гегемоністських амбіцій;

- протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню і всебічний захист економічного суверенітету. Недопущення втрати будь-яких форм економічної і політичної незалежності;

- блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії і домінування;

- цілеспрямоване формування в масовій свідомості універсальних європейських і євроатлантичних цінностей і соціокультурних орієнтацій.

Розробка засад нової стратегії національної безпеки відповідно до національних інтересів, базових геополітичних і зовнішньополітичних пріоритетів є сьогодні одним з найважливіших завдань України. Однозначне вирішення геополітичної дилеми – повернення до європейського цивілізаційного простору як повноправного суб'єкта євроатлантичної геополітики – це сьогодні єдино логічний вибір для українського народу.

За майже два десятки років незалежності, незважаючи на численні труднощі й перешкоди, Україна зуміла створити основи державності, перетворилася на повнокровного і повноважного члена світової спільноти, створила свою власну систему національної безпеки. Проте подальше просування країни шляхом демократичних перетворень та економічних трансформацій, реалізація її європейського вибору, інтеграція в європейські інституції та структури, немислима поза чітким

перспективним баченням ролі та місця України у сучасному світі, що динамічно трансформується, поза наявністю інтегральної стратегії на перспективу [2]. Роль такої інтегральної стратегії у низці провідних країн світу відіграє Стратегія національної безпеки.

Нова Стратегія національної безпеки України на перспективу має задати базові орієнтири в усіх сферах внутрішньої і зовнішньої політики, окреслити шляхи і механізми імплементації в життя базових національних інтересів країни. За визначенням, така стратегія повинна мати активний характер. У ній мають бути задіяні механізми цілеспрямованої побудови у масовій свідомості, а через неї і в реальному житті, бажаної моделі майбутнього, тобто того, що сьогодні називають соціальною інженерією або плануванням майбутнього.

Вона має визначити геополітичні орієнтири, альтернативи і наслідки геополітичного вибору України, структуру загроз і викликів національним інтересам держави на найближчі десятиліття, а головне — чітко сформулювати стратегічні напрями та пріоритети політики в усіх визначальних сферах національної безпеки держави. Принципово важливим є формування механізмів реалізації Стратегії національної безпеки, їх взаємозв'язок і відповідальність перед державою і суспільством. У зв'язку з новими реаліями на європейському континенті і для практичної реалізації означених завдань в сфері національної безпеки України можна вважати доцільним:

- виходячи з того факту, що, у міру трансформації геополітичного простору і розвитку процесів глобалізації національна безпека в країнах Європи стає явищем загальноєвропейським, дедалі більшої ваги набуває питання узгодження стратегій національної безпеки країн Центрально–Східноєвропейського регіону та інших країн–сусідів. Попри те, що більшість країн Східноєвропейського регіону є членами НАТО, доцільно здійснювати розробку Стратегії національної безпеки України з широким використанням відповідних документів згаданих країн, а також за достатнього контактування українських розробників документа з відповідними інституціями сусідніх країн;

- перспективи розвитку України слід пов'язати з успіхом інтеграційних процесів у Європі, становленням та зміцненням регіонального співробітництва. Необхідно врахувати, що загрозливим для національної безпеки України чинником є наявність у Чорноморсько–Каспійському регіоні вибухонебезпечних локальних конфліктних зон. Через це посилення і поглиблення відносин між країнами Центрально–Східноєвропейського регіону є важливою умовою забезпечення національної безпеки означених країн і створення гарантованої зони безпеки на Сході Європи;

- на законодавчому рівні сформулювати згідно з сучасними поглядами теорії національної безпеки її базові поняття, насамперед щодо нової Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки, без якої в умовах динамічної трансформації європейського геополітичного простору просто не обійтися, Концепції розвитку сектору безпеки і оборони, Оборонного огляду, Стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки тощо та забезпечити їхнє офіційне визнання;

- забезпечити неупереджену наукову підтримку, відкритість, участь громадських організацій при розробці нових та удосконаленні чинних стратегічних документів у сфері національної безпеки. Нормативно-правова база у сфері національної безпеки не може мати грифів ні «таємно», ні навіть «для службового користування». Національна безпека України є справою всього українського суспільства, усіх і кожного громадян України. Тому суспільство має право і повинне знати про реальний стан системи національної безпеки, її здатність виконати завдання за призначенням тощо;

- у законодавчому порядку визначити завдання, функції та відповідальність Президента України і Кабінету Міністрів України щодо здійснення управління сектором безпеки і оборони, здійснити відповідні коригування в чинному законодавстві, насамперед в Законах України “Про Кабінет Міністрів України” та “Про основи національної безпеки України”;

- сформулювати й активно реалізовувати в Україні інтеграційну гуманітарну політику, яка має включати

формування сучасної української ідентичності, єдиного інформаційного простору, гнучке розв'язання мовного питання, відмову від нав'язування поглядів із принципових питань гуманітарної політики (міжконфесійних відносин, ставлення до історичного минулого Вітчизни), з яких у суспільстві немає єдності. Паралельно створити дійову загальнодержавну систему протидії іноземним інформаційним впливам на українське суспільство із залученням ресурсів національних міністерств та відомств, спеціальних служб, неурядових і громадсько-політичних організацій, державних і комерційних дослідницьких та аналітичних структур, ЗМІ тощо.

Сьогодні завдання регулювання зовнішньополітичними та воєнно-політичними процесами в Україні в контексті забезпечення національної безпеки покладено на Міністерство закордонних справ та Міністерство оборони, перед якими стоять завдання щодо вдосконалення соціально-психологічних механізмів усвідомлення проблематики національної безпеки, механізмів формування та механізмів управління системою зовнішньої політики та національною безпекою, державних механізмів регулювання та нейтралізації зовнішньополітичних впливів на національну безпеку, державних механізмів реагування на воєнні загрози тощо.

Зазначені завдання можуть бути вирішені в рамках стратегічного прогнозування, планування та національного програмування [3]. Цей новий підхід включає в себе:

виявлення на основі довгострокового прогнозу тенденцій воєнно-політичної, геополітичної та гео економічної динаміки, циклів розвитку великих геополітичних систем, можливих геополітичних та гео економічних сценаріїв майбутнього розвитку системи міжнародних відносин;

вибір стратегічних пріоритетів та їх реалізація на основі стратегічних планів, національних та міжнародних програм і проектів, регіональних цільових програм;

гнучка реалізація стратегічного плану на основі індикативних планів і бюджетів.

Такий підхід сприятиме реалізації однієї із функцій держави – стратегічно-інноваційної.

В геополітичній картині світу сталися принципові зміни: від дво полюсної моделі, де панували дві наддержави, людство перейшло до багатополлярної з домінуванням паневропейського, американського, японського, російського і південно-східного економічних об'єднань. В них зосереджені основні фінансові, технологічні та інтелектуальні ресурси планети [4].

Особливий вплив на всі аспекти міжнародного життя спричиняють розпад держав та становлення на їхніх територіях нових соціальних формацій. Ці процеси ускладнюються загостренням екологічної обстановки на планеті, неможливістю оздоровлення її силами окремих країн і навіть регіонів. Окрім того, ускладнилися проблеми, пов'язані з видобутком мінеральних і біологічних ресурсів, промислові запаси яких залишилися лише у Світовому океані. Правові ж питання їхнього промислового використання до цих пір не врегульовані.

Ефективне вирішення цих проблем можливо лише за умов збереження стратегічної стабільності у світі, забезпечення безпеки всіх країн і народів. Безпека – це основа державної (національної) політики. При її визначенні неприпустимі ні суспільне дилетанство, ні вузьковідомчий професіоналізм. Саме тому для ефективної вирішення проблем національної та міжнародної безпеки існує нагальна потреба у об'єднанні потенціалу різних державних і соціальних інститутів з метою дослідження і розробок актуальних питань взаємодії різних країн і народів в економічній, екологічній і соціальних галузях, обґрунтуванні єдиних моделей оцінки обороноздатності держави і стану збройних сил, правового регулювання і контролю їхньої діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Підвищити ефективність зовнішньополітичного механізму забезпечення національної безпеки України можна завдяки:

вдосконаленню науково-методичного та інформаційно-аналітичного забезпечення у сфері національної безпеки, що має ґрунтуватися на сучасних підходах, а саме геополітичному та гео економічному, що дозволить розробити перспективну парадигму національної безпеки з

Соціально-правові питання

урахуванням трансформацій сучасного геополітичного простору;

чіткому визначенню національних інтересів у зовнішньополітичній сфері;

чіткому визначенню пріоритетів політики у сфері національної безпеки з врахуванням специфіки геополітичної самоідентифікації України;

удосконалення правової бази, що регламентує зовнішньополітичну діяльність органів державної влади в контексті забезпечення національної безпеки.

Скориставшись синергетичним підходом, можна констатувати, що Україна на межі тисячоліть підійшла до “точки біфуркації”. Саме це передбачає реалізацію кількох геополітичних траєкторій, із

синтезом на практиці елементів різних сценаріїв. Тому найбільш ефективною геополітичною моделлю для України є багатополосний світ, при цьому державна стратегія має ґрунтуватися на геополітичній концепції межової держави (України). При цьому оптимальним варіантом поведінки є взаємовигідні контакти як із Заходом, так із Сходом.

Концептуальними підходами щодо вдосконалення державного механізму забезпечення національної безпеки у зовнішній політиці є геополітичний та гео економічний підходи. Саме ці підходи забезпечують ефективне прогнозування та стратегічне планування у сфері національної безпеки.

Література

1. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 40, ст. 527.
2. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки: навч. посіб. / авт. кол.: Г.П.Ситник, В.І.Абрамов; за заг.ред. Г.П.Ситника. – К.: НАДУ, 2009. – 271 с.
3. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование: Учебник / Б.Н. Кузык, В.И. Кушлин, Ю.В. Яковец. – М.: Экономика, 2008. – 575 с.
4. Шевченко М.М. Модель світу початку XXI століття: філософський аналіз // Людина і політика. – 2003. – №3. – С. 90-96.

Demenko O. F., PhD of Political Science, docent

UKRAINE FOREIGN POLICY PRIORITIES AT THE PRESENT STAGE

The article proves foreign policy priorities of Ukraine at the present stage with the influence of geopolitical factors, outlines an alternative policy of our country concerning the international environment and collective security structures, such as self-reliance, joining one of the existing blocks or alliances, the establishment of regional security structures, neutrality or non-alignment.

The article analyzes approaches to the formation of a new National Security Strategy of Ukraine, which has to set the basic guidelines in all areas of domestic and foreign policy, to outline the ways and mechanisms of implementation of the basic national interests.

The article states that the mechanism to increase the effectiveness of the foreign national security of Ukraine can be a result of improved scientific methods and information-analytical support, clear definition of national interests in foreign policy and policy priorities of the national security, improvement of the legal framework governing the foreign policy of the state government.

Key words: international relations, foreign policy of Ukraine, geopolitical orientation, national security strategy, national interests